

Enneadische semiotiek voor identiteitsradicalisering van Arnheims derde denkhouding

Pieter Wisse

Rudolf Arnheim (1904-2007) was opgeleid als wat nu een cognitief psycholoog oid. heet. Hij koos kunst als onderwerp voor zijn loopbaan, vooral visuele kunst. Zijn onderzoek naar wat kunst psychologisch ‘doet,’ bracht hem tot wat hij als een algemene(re) theorie van cognitie voorstelde. Volgens Arnheim gebeurt denken vooral beeldend, zoals hij stelt in o.a. zijn boek *Visual Thinking*.

Hoewel Arnheim de theoretische bocht ter verklaring van cognitie m.i. (veel) te kort neemt, sloeg hij daarvoor wel degelijk een vergaand productieve weg in. Omdat die richting (sterk) afwijkt van waarop nog altijd gangbare informatiekunde ten onrechte vertrouwt, is zijn werk onverminderd actueel.

Neem het nog vrijwel alom beleden onderscheid tussen data en informatie. Data gelden als dom, want klakkeloos verzameld. Informatie is dan pas aan de orde door intelligente be-/verwerking van zulke data. Maar Arnheim noemt (pp. 5-6)

a definite distinction between perceiving en reasoning [...] a deceptive illusion. [...] Sensory perception and reasoning were established as antagonists, in need of each other but different from each other in principle.

Dat verschil bestaat inderdaad helemaal niet. Ook zgn waarneming kenmerkt zich door selectiviteit, kortom, is door-en-door denkend. Dat komt resp. hoort samen in semiosis, door Charles S. Peirce (1839-1914) opgevat als “the action of the sign.” Zo’n actie, aldus Peirce (p. 282),

is, or involves, a coöperation of **three** subjects, such as a sign, its object, and its interpretant, this tri-relative influence not being in any way resolvable into actions between pairs.

Let op wat Peirce met “subjects” bedoelt. Vooral met deze term dreigt ter zake verwarring. Want voor semiosis wijst hij er kennelijk enkele ... objectiveringen mee aan, zeg ook maar, onderwerpen. Dat is (dus) iets anders dan de “interpretant” als slechts één van die “subjects.” Een “interpretant” veronderstelt een interpreteerder. En zo iets resp. iemand heet ook wel een ... subject.

Dezelfde term, in dit geval subject, kan tot verschillende interpretaties leiden. Waardoor een interpreteerder zulk verschil maakt, is steeds (de) context. Door de zgn triade van Peirce te verfijnen tot een enneade, dwz semiosis volgens negen onlosmakelijke elementen, geldt context óók als (een) teken (Wisse, 2002).

Aan Gestaltpsychologie kunnen aanduidingen worden ontleend: voorgrondteken en achtergrondteken. Wat naïef realistisch exclusief telt als het teken, is in semiosis hoogstens (eventjes) zo’n voorgrondteken. Dat staat daarbij (dus) altijd in verhouding tot een achtergrondteken.

Zo beschouwd is het voorgrondteken vergelijkbaar met een vlag. Die wappert op de lading van het achtergrondteken.

Ofwel, een voorgrondteken is beslist niet in zijn isolement een betekenisdrager. Het feitelijke draagvlak is veeleer het achtergrondteken. Voor wie niet herkent dat het juist gaat om de configuratie van voor- en achtergrondteken, blijft betekenisvariëteit een raadsel.

Wat anders blijft, is het speculatieve karakter van de aanname van het achtergrondteken. Want zodra aandacht op dat teken gevestigd raakt, is het géén ... achtergrond meer, maar voorgrond met andere ... achtergrond, enzovoort. Er valt nu eenmaal niet te ontsnappen aan wat bekend staat als hermeneutische cirkel.

Ik liet de term selectiviteit al vallen. Daarbij gaat het dus niet om aandacht op louter een enkel teken. Er is selectie aan de orde als voorgrond- en als achtergrondteken, nota bene in zulke onlosmakelijke samenhang. In de zin van Arthur Schopenhauer (1788-1860) telt wat iemand wil laten gelden als voorstelling. Ook Arnheim veronderstelt een (p. 14) “eminently active performance” door iemand die iets ‘ziet’ tegen een bepaalde achtergrond (p. 13):

[T]he cognitive operations called thinking are [...] the essential ingredients of perception itself, i.e.] such operations as [...] putting in context.

Ik krijg echter de indruk, dat Arnheim nog meent dat (p. 14)

focusing the narrow range of sharpest vision now on this, now on that spot

afdoende verklaart wat (p. 17)

organisms responsive to changes in the environment

maakt. Mijn idee is dat, zoals Arnheim stelt (p. 16),

groping for information about the outer and the inner world

weliswaar draait om focus, maar ik veronderstel verder dat juist door focus zowel voor- als achtergrondteken door hun samenhang betekenisvol zijn. En het aandeel “environment” zit m.i. dan vooral verdisconteerd in het achtergrondteken.

Ja (p. 162),

[t]he mind is always steered by purpose[.]

waardoor (p. 24),

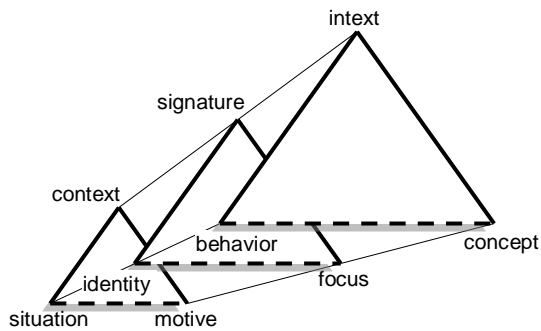
[a]n object may be selected for attention because it stands out against the rest of the visual world and/or because it responds to the needs of the observer himself.

Daardoor verdwijnt “the rest” echter niet, maar behoort als zodanig (!) van belang te zijn gerekend (lees ook: geredeneerd, in de zin van gedacht). Arnheim (p. 83):

the tendencies of leveling and sharpening [...] work together.

Overigens noem ik omgeving in de betekenis die Arnheim hanteert: situatie. Met de semiotische enneade zijn voor situatie en context verschillende betekenissen nauwkeurig aangewezen. Daar hoort motief (Schopenhauer: wil) onlosmakelijk bij. In het volle besef dat ik hier een karikatuur schets, een motief contextualiseert wat als teken geldt en via context situeert een motief wat als object(gedrag) geldt (Wisse, 2002).

Omdat ik me er ook in het vervolg van dit opstel herhaaldelijk op beroep, is eveneens in onderhavig opstel een afbeelding van de semiotische enneade opgenomen; zie figuur 1.

figuur 1: semiotische enneade.

Arnheim ontbreekt het nog aan – zo iets als – de semiotische enneade als model van cognitieve dynamiek. Hij voelt zich gedwongen de synthese van waarneming en rede te bepleiten, terwijl hij die termen blijft gebruiken. Dat is natuurlijk niet radicaal genoeg. Dat neemt niet weg, dat zijn werk talloze vruchtbare aanwijzingen biedt. Zo vraagt hij (p. 27):

How much of the context is pertinent to the understanding of the matter under scrutiny?

Of uitgedrukt volgens interpretatie, waardoor in het onderstaande citaat de term “context” volgens het enneadische schema door motive zou moeten worden vervangen (pp. 252-253),

[a]s soon as a concept is placed in a meaningful proposition, the context will focus upon its relevant aspects.

Als analyse c.q. aanbeveling is er (voorts) verraderlijk aan, dat context prompt géén ... context meer is zodra het als teken in focus staat. Met zoveel woorden zegt Arnheim volgens mij hetzelfde door zijn stelling over waarneming dat (p. 105)

its selective character is not evident.

De modelleertaal/-methode Metapatroon (Engels: Metapatroon; documentatie in Nederlands en Engels beschikbaar via *Metapatroon: handboek stelselmatig informatieverkeer*) faciliteert om gedisciplineerd stelselmatige uitdrukking ervan te ontwerpen dat (p. 37)

everything in this world presents itself in context and is modulated by that context.

Overigens suggereert de semiotische enneade om in bovenstaande zinsnede de term “context” te vervangen door: situation. Objectief beschouwd gedraagt iets zich gesitueerd; de representatie – ter identificatie – van iets heet signatuur, terwijl context geldt als representatie van situatie. En subjectief beschouwd ligt de focus ‘op’ signatuur, volgens motief dat contextualiseert.

Arnheim maakt geen formeel onderscheid tussen situatie en context (en motief). Hij lijkt de termen uitwisselbaar te gebruiken met steeds dezelfde betekenis. Met het oog op zijn visuele insteek gaat hij na wat er gebeurt (p. 43)

when a person is asked to change his attitude toward what he sees[.]

Bijgevolg, stelt Arnheim,

he tends to produce quite different results.

Hij onderscheidt drie houdingen met dienovereenkomstig verschillend zicht op – wat daardoor geldt als – objectieve continuïteit.

De eerste houding die Arnheim toelicht, wordt veroorzaakt door (p. 44)

incapacity or unwillingness to view the character of the particular object as the product of two separate contributions[.]

Ofwel (p. 43),

the contribution of the context [is perceived] as an attribute of the object itself.

Maar “to see out of context” bezorgt de waarnemer “difficulties[.]” omdat “such a reductive attitude [...] can make identification difficult.” Want reductie (p. 43)

shows a given object as changing its character when the context changes.

Dat Arnheim in verband met de “reductive attitude” spreekt van “character” acht ik verwarrend. Dat is een typering die m.i. uitsluitend toepasselijk is voor wat hij als tweede houding schetst. Dat is dus één van de (p. 44)

other attitudes, both of which do acknowledge the separation.

In termen van – de grondslagen van – Metapatroon bestaat er onderscheid tussen object en situatie. Door hun bijdragen (Arnheim: “separate contributions”) ontstaat een gesitueerd object.

Karakteristiek voor de tweede houding vindt Arnheim (p. 44)

peel[ing] off the influence of the context in order to obtain the local object in its pure, unimpaired state. The resultant object is constant, except for whatever changes it initiates by itself.

Dat komt neer op logisch atomisme, essentialisme e.d. Terwijl de eerste houding het bezwaar kent van overdreven veranderlijkheid, overdrijft de tweede houding continuïteit. Wat Arnheim oppert als derde houding zit er (dus) tussenin.

Inderdaad vormen houding-1 en houding-2 in menig opzicht een tegenstelling. In het eerste geval geldt de bijdrage van de situatie aan wat het object is als totaal, in het tweede geval als nihil. En opnieuw in termen van Metapatroon: het resulterende gesitueerde object is hetzelfde als òf 1. de (uitgangs)situatie òf 2. het (uitgangs)object. Per saldo, ben ik daarom geneigd te zeggen, onderscheidt houding-2 evenmin tussen situatie en object.

De tweede houding betreft een (p. 44)

view of consummated constancy

en beperkt

interest [...] in the invariable object as such [...] which] is characteristic also for the absolutistic approach to science. Interaction is represented as a meeting of separate, unimpaired entities.

Het is pas volgens de derde houding in Arnheims schema dat het resultaat verschilt van zowel (uitgangs)situatie als (uitgangs)object. Het gesitueerde object is alweer anders, enzovoort, aangezien (pp. 44-45)

this third approach fully appreciates and enjoys the infinite and often profound and puzzling changes the object undergoes as it moves from situation to situation.

Waarom Arnheim daar “situation” in plaats van “context” noemt, kan ik niet steekhoudend verklaren. Wellicht was hij louter op vormelijke variatie uit. Ik herhaal dat hij geen formeel onderscheid maakt tussen semiotische dimensies (die ik heb ontleend aan wat in Peirce’s triade elementen zijn). In de enneade is situatie een element langs de objectdimensie, en context het daarmee corresponderende element langs de tekendimensie.

Met houding-1 is de identiteit van een object ver te zoeken, zeg ook maar dat het object steeds integraal òpgaat in de situatie in kwestie en daardoor als object onmogelijk valt te identificeren. Zoals gezegd, dat is precies omgekeerd met houding-2; het object en zijn identiteit zijn alom ... identiek. Wat objectidentiteit betreft beweert Arnheim dat (p. 45)

the third [attitude] sees the object unfold its identity in a multitude of appearances.

Naar mijn opvatting (Wisse, 2002) is het niet de objectidentiteit die – zoïets als – uitbreiding ondergaat al naar gelang situaties. Wat manifestaties van één en hetzelfde object in verschillende situaties kenmerkt – van evenzovele verschillende gesitueerde objecten, dus – is hun verschil in gedrag. Elk gesitueerd object is gedacht als exemplaar uniek identificeerbaar te zijn. Dat is dus niet zozeer een identiteit, maar veeleer een identiteitstelling. Een situationele identiteitstelling verwijst naar een zgn nul-identiteitstelling van het object in kwestie ter borging van samenhang tussen verschillende situeringen van wat tevens hetzelfde object is. Maar wat ongeacht situeringen hetzelfde is, kan slechts beperkt zijn tot die nul-identiteitstelling. Kortom, gedragsmatig vertoont die overkoepelende zgn identiteit juist géén uitbreiding, maar is als zodanig volkomen ... leeg. Uitgedrukt als een conceptueel model komt context overeen met situatie, enzovoort (Wisse, 1991; 2001).

Ondanks aanzienlijk verschil (!) met Arnheims theorie, voorzover hij die methodisch formaliseerde, acht ik allerlei opmerkingen in zijn boek *Visual Thinking* eveneens belangrijk ter toelichting van Metapatroon. Zo stelt hij (p. 45):

The permanence of the object, its inviolate identity, is realized by the observer of the third type with no less certainty than by the one of the second, but his approach creates concepts quite different from those envisaged in traditional logic.

Wat Arnheim “traditional logic” noemt, strookt volledig met wat hij als tweede houding voorstelt. Graag haal ik vervolgens ook zijn kritiek erop aan (p. 45):

A most common form of unintelligent behavior consists precisely in the misuse of constancy[.]

Die logica gaat immers principieel mank aan ruimte voor relevante gedragingen- annex betekenisvariëteit. Dat heb ik elders nader aangegeven (o.a. Wisse, 2013). Arnheim merkt het volgende op over wat betekenis bepaalt (pp. 142-143):

Which of these meanings is aimed at, only the context can reveal. [...] It is the context that will decide[.]

Kortom, ook voor de betekenisleegte van louter een zgn signatuur lijkt Arnheim al een duidelijke hint te geven (p. 117):

[I]t is useful not in spite of its sparseness but because of it. [...] It leaves to the context the task of identifying the referent[.]

Metapatroons nul-identiteitstelling deugt dan pas als (p. 182)

a single representative of [...] all [...] the perspective projections of an object[. ...] To see this epitome not as isolated from its particular manifestations but in their company as their center, produces a dynamic concept.

Klopt (p. 184),

variations of a conceptual theme are organized around a single highspot[.]

Maar terwijl Arnheim nog gist naar (p. 46) “some sort of order[.]” lukt het met Metapatroon tot en met formeel (en daardoor eenduidig)

to keep a great variety of manifestations under one heading[.]

Het beginsel van situationele resp. contextuele verbijzondering verschaft (p. 46)

a good model of the kind of order that organizes the variety of possible manifestations in concepts typical of any field of productive thinking.

Wederom preciezer uitgedrukt levert Metapatroon resp. – de theorie van – subjectief situationisme inclusief semiotische enneade daarvoor overigens geen “model,” maar een metamodel.

De paradox van (p. 46) “contradictory behavior” lost op dankzij houding-3 en de oplossing raakt met Metapatroon eenduidig modelleerbaar, want

the contradiction exists only at the surface, as long as context and “object” are not separated.

Objectief gezien is het duidelijker om te spreken van onderscheid tussen (uitgangs)situatie en (uitgangs)object met als resultaat van hun betrekking het gesitueerde object in kwestie. Deze verhouding kan voor modellering recursief worden benut. Daarop ga ik hier niet in, maar verwijs ervoor naar o.a. *Metapatroon: handboek stelselmatig informatieverkeer* dat op zijn beurt via gerubriceerde citaten verwijst naar verdere documentatie.

Gesitueerd object als resultante van (uitgangs)situatie en (uitgangs)object verklaart tevens waarom (p. 48)

incompleteness [...] an inherent characteristic [is] of any particular aspect of appearance of an object[.]

Evenals geldt voor “contradictory behavior[.]” lost deze paradox simpelweg op. Volgens gesitueerdheid is het daartoe beperkte (!) gedrag niet incompleet. Dat is een categorie die past bij houding-2 (p. 105):

The paradox of seeing a thing as complete, but incompletely, is familiar from daily life.

Met houding-3, en nogeens verder toegespitst volgens subjectief situationisme, is het bereik van relevant gedrag steeds de situatie in kwestie. Dus, ja, het objectgedrag in de ene verschilt zelfs per definitie van gedrag van hetzelfde object in een andere situatie. Maar het is natuurlijk onzin om wat volgens de ene situatie niet (!) geldt, als incompleet te bestempelen. En, ja, dat is pas herkenbaar als onzin volgens de passende houding (lees ook: paradigma).

Met de term paradigma komt m.i. sterker tot uitdrukking dat wisseling van wat Arnheim houding noemt, in de praktijk verre van eenvoudig is. Er is aan de orde, dat (p. 278)

an elementary perceptual model ha[s] to be replaced with a more complex one.

De drempel voor modelleren 'in' houding-3, wat ik dan weer stelselmatig noem, kan ik in Arnheims woorden als nogal hoog aanwijzen, daar het gaat om (p. 50)

a cognitive performance of high complexity. It requires a mind that, in perceiving a thing, is not limited to the view it receives at a given moment but is able to see the momentary as an integral part of a larger whole, which unfolds in a sequence.

Arnheim beperkt zich tot vermelding van "momentary" variëteit, maar dat moet uiteraard inclusief situationele en zo door naar contextuele variëteit zijn. Dat doet iemand dus niet zomaar, al helemaal niet als het resultaat een stelselmatig conceptueel model moet zijn. Nu valt het aanleren nog best mee. De moeilijkheid zit 'm in de noodzaak van het zonedig afleren van de daarvoor beperkende houding-1 of -2. Daarvoor zijn opleiding en verdere begeleiding onmisbaar (Wisse, 2011). Arnheims tip, die we ook overvloedig kunnen vinden in het werk van o.a. Edward de Bono, luidt dat (p. 182)

students need training in productive thinking more urgently than the ability to perform logical operations.

Het is volgens Arnheim (p. 222) "an educational matter of fundamental importance" dat we vermijden dat een

student [is] puzzled by having to agree to something that remains totally incomprehensible [...] in its inner context.

Daarvoor is stelselmatig houvast nodig. Wat volgens de enneade corresponderende verbijzonderingen zijn, te weten situationele, contextuele en motivationele, verschijnt bij Arnheim echter nog vergaand onsamenhangend. Maar met zijn sporen komt hij er m.i. desalniettemin steeds dicht bij. Althans, ik lees het als een evidente uitdrukking van motivationele verbijzondering dat een (p. 50)

concept will be differentiated only to the extent to which the purposes of the observer demand it.

Hoe Arnheim houding-3 opvat, blijkt echter niet zodanig te verschillen van zijn idee over houding-2 in de zin dat pas à la Metapatroon de objectidentiteit als nul-identiteitstelling radicaal ontdaan gezien wordt van alle gedragingen. Hij blijft zoets als een kernobject veronderstellen, wat valt op te maken uit zijn bewering dat (pp. 52-54)

to distinguish an object from the afflictions of its appearances is an awe-inspiring cognitive accomplishment. [...] To see the object means to tell its own properties from those imposed upon it by its setting and by the observer.

Dit doet denken aan wat Edmund Husserl (1859-1938) als resultaat van fenomenologische reductie voorstelt, te weten het zgn wezen van ... iets. Dat verband legt Arnheim overigens niet, netzomin als dat hij verwijst naar werk van Peirce.

Volgens Metapatroon is het enige dat "own properties" heeft altijd het gemotiveerde concept van een gesitueerd object, als het ware bemiddeld door een signatuur-in-context. Het is pas dankzij zulke radicale relativering mogelijk om reële variëteit op stelselschaal eenduidig te

ordenen. Weliswaar stelt Arnheim dat (p. 54) “to see means to see in relation[,]” maar dat inzicht heeft hij dus niet consequent toegepast voor ‘zijn’ houding-3.

Consequent of niet, Arnheim wijst reeds in belangrijke mate op voorrang voor relaties. Ook een informatiekundig ontwerper moet voor stelselmatige opgaven als leidraad volgen dat (p. 60)

the relation does not leave the items untouched, but often modifies them strongly. [...]they may relinquish their own simplicity in order to increase the simplicity of the relation among them.

De methodische eenvoud van Metapatroon bestaat eruit om steeds a. de relatie te vestigen tussen het ene iets àls een (uitgangs)situatie en een ander iets – of hetzelfde iets – àls (uitgangs)object en b. die relatie prompt tot gesitueerd object te ... objectiveren. Het recursieve potentieel is ook eenvoudig geboden, doordat een gesitueerd object op zijn beurt voor verdere verbijzonderingen kan tellen als a. (uitgangs)situatie en/of b. (uitgangs)object, enzovoort. In omgekeerde richting geldt als ‘bovenste’ grenswaarde voor een model een zgn horizon.

Figuur 2 toont de sinds 2002 aanbevolen notatie van/voor Metapatroon. De stelselmatige ordening is dus uitgedrukt met louter verdere verbijzonderingen vóór (in een model: onder) een horizon. Een veelgebruikte compositie is een homogene hiërarchie; figuur 2 bevat eveneens de samenvattende notatie ervan/-voor.

Diverse modelleervoorbeelden zijn beschikbaar via *Metapatroon: handboek stelselmatig informatieverkeer*.

horizon	
primitief object-in-situatie/ signatuur-in-context	
intermediair object-in-situatie/ signatuur-in-context	
verdere verbijzondering	
homogene hiërarchie	

figuur 2: Metapatroons notatie.

Hoewel Arnheim zijn opmerkingen nooit als toelichting op later bedachte Metapatroon kan hebben bedoeld, kunnen ze nu de modelleur/ontwerper helpen aan productieve stelselmatige oriëntatie, zeg maar houding-3-plùs. Wie Metapatroon als modelleertaal/-methode beheerst – en dus eneadisch kan ‘spelen’ met concepten in de zin van subjectief situationisme – beseft dat (p. 62)

[r]elation, then, far from leaving the related items untouched, works as a condition of the total context of which the items are parts and produces changes that are in keeping with the structure of that context.

Met wat Arnheim “total context” noemt, heeft – de afbeelding van – het gesitueerd object verbinding via – de afbeelding van – de (uitgangs)situatie. Hoe zo’n (uitgangs)situatie een (uitgangs)object ‘raakt,’ levert het gesitueerde object op, dwz “produces changes” van/voor objectgedrag die aldus eenduidig “are in keeping with the structure of that context.”

Ik vind het prachtig hoe Arnheim aanspoort tot stelselmatig waarnemen-is-denken. Het voorrecht waarover hij schrijft – zie verderop voor het desbetreffende citaat – vergeet echter discipline en ... is er ook één. Zonder opleiding en blijvende oefening lukt het niet. Maar er heerst veel weerstand tegen be- en uitoefening ervan. Want maatschappelijke verhoudingen zijn overwegend eenzijdig bepaald door mensen met houding-2. Over angst, weerstand, enzovoort gesproken (p. 286),

the change to a [meta]model of higher complexity also arouses apprehension.

Voor wat houding-2ers als het object zien, claimen zij absolute geldigheid (en langs die weg voor hun positie), behept als zij zijn met (p. 200)

a devotion to the so-called categorical attitude, that is, the ability to perform logical classifications and to account for them in theoretical terminology.

Arnheim bestempelt zulke “devotion” als het

hobbyhorse of our particular intellectual culture [which] should not be permitted to discriminate against [...] productive ways of reasoning, which fortunately flourish in our midst.

Ik vrees dat “flourish” veel te optimistisch is. En hoe “intellectual” is die “culture” eigenlijk? Verder heb ik met dit citaat gesmokkeld om het duidelijker als – mijn – protest tegen weerstand te laten klinken. Arnheim schrijft over “other [...] ways of reasoning” die hij “equally productive” acht. Dat ben ik pertinent met hem oneens. Voor een stelselmatige opgave schiet een onstelselmatige houding enzovoort principieel tekort.

Houding-3, en al helemaal in de radicalisering volgens subjectief situationisme, vormt gauw een onbegrijpelijke bedreiging; evenwichtige(r) aanpak geldt voor menig (macht)hebber als aanval op wat z/hij netzo subiet als haar/zijn absolute recht gaan verdedigen.

De verantwoorde ontwerper heeft daarom vaak eerst en vooral als opgave om een opdrachtgever ertoe te bewegen om op z’n minst verkenningruimte te verlenen (Wisse, 2012). Zolang nodige en voldoende ruimte ontbreekt, kan een ontwerper slechts medeplichtig raken aan eenzijdige belangenbehartiging. (Pas) een verlichte opdrachtgever kan óók kansen enzovoort zien, zoals Arnheim ze inherent meervoudig suggereert (p. 62):

The privilege of observing everything in relation [...] exposes the observer [...] to the infinity of possible connections. It charges him with the task of distinguishing the pertinent relations from the impertinent ones and of warily watching the effects things have upon each other.

Het is evolutionair gezien eigenlijk heel simpel (p. 65):

Differentiation takes place because the situation calls for it.

Omgekeerd geformuleerd, wat erkenning, stimulering enzovoort verdient, is (p. 204)

great fundamental value of a mental attitude that refuses to operate out of context.

Volgens het scheermes van Ockham moeten we uiteraard waken voor overdrijving van verbijzondering. Of zoals Arnheim aangeeft, het is een kwestie van (p. 67)

intelligent economy [... to keep] the distinction demanded by the task [...] at a level as generic as the task permits.

Daar bestaat geen recept voor in veranderlijke werkelijkheid (p. 166):

The extent of differentiation will depend on how interested the particular person [...] is in the refinement[.]

En Arnheim zegt dat (p. 70)

intelligence is often the ability to wrest a hidden feature or disguised relation from an adverse context. It is an ability that can lead to important discoveries.

Ofwel, houding-3 enzovoort behelst erkenning van onzekerheid over resultaten. Dat is feitelijk hetzelfde als openheid voor kansen. Maar (p. 195)

in order to play one must feel safe[.]

Angst voor onzekerheid uit zich daarentegen in houding-2. Stelselmatig ontwerpen is daarom deels een psychotherapeutische interventie. Daarbij is de ontwerper met voorrang aan zichzelf verplicht om houding-2 niet te spiegelen, indien hij daarmee door haar/zijn opdrachtgever en omgeving geconfronteerd raakt, maar de geradicaliseerde houding-3 vóór te leven. De zekerheid volgens houding-2 is immers vals, omdat ook (p. 83)

repeated experiences with the same physical object produce new traces, which do not simply re-enforce the existing ones but subject them to unending modification[.]

Therapeutisch of niet, een ontwerper moet vroeg of laat – vooral kwaliteit van – een model ter waardering door betrokkenen voorleggen. Dat lukt nog het minst slecht in visuele vorm, wat de reden is dat de voorkeursnotatie van/voor Metapatroon visueel is. Wie details niet kan volgen, moet in elk geval een algemene indruk van het ontwerp van stelselmatige orde kunnen krijgen. Ook in dat opzicht kan ik Arnheim wederom slechts bijvallen (p. 134):

The aesthetic element [...] in [...] diagrams [...] makes for such necessary qualities as order, clarity, correspondence of meaning and form, dynamic expression of forces, etc. The value of visual presentation is no longer contested by anybody.

Ik besluit dit opstel met Arnheims opmerkingen waarmee hij het belang van kunst benadrukt. Ik herhaal ze graag als evenzovele argumenten vóór passende houding voor stelselmatig informatiekundig ontwerpen. Iemand met zo'n houding (pp. 300-301)

exploits the variety of appearances [and] affirms the validity of individual outlook and thereby admits a further dimension of variety [...] to] reflect individual interpretation and invention. [...] S/he] welcome[s] the multiplicity of world views, the variety of personal and cultural styles, because the diversity of response is as legitimate an aspect of reality as that of the things themselves.

literatuur

- Arnheim, R., *Visual Thinking*, University of California Press, 1969.
- Information Dynamics, *Metapatroon: handboek stelselmatig informatieverkeer*, compilatie vanaf 2010 van documentatie vanaf 1991.
- Peirce, C.S., *Pragmatism in retrospect: a last formulation*, 1906, in: *Philosophical writings of Peirce*, 1955, selected and edited by J. Buchler, pp. 269-289.
- Wisse, P.E., *Multicontextueel paradigma voor objectgerichtheid: naar de vijfde objectvorm voor flexibiliteit van informatievoorziening*, 1991.
- , *Metapattern: context and time in information models*, Addison-Wesley, 2001. Voor een uittreksel van deel I, zie *The pattern of metapattern: ontological formalization of context and time for open interconnection*, in: *PrimaVera*, working paper 2004-01, Universiteit van Amsterdam, 2004. Voor een uittreksel van deel II, zie *Metapattern as context orientation: meeting Odell's challenge of object orientation*, in: *PrimaVera*, working paper 2004-16, Universiteit van Amsterdam, 2004. Voor een uittreksel van deel IV, zie *Metapattern for financial accounting* (2004). Voor een uittreksel van appendix A, zie *Multicontextualism, on principles for knowledge of differences in unity* (2000). Voor een uittreksel van appendix B, zie *An alliance of metamodels, Metapattern meets RM-ODP* (2000).
- , *Semiosis & Sign Exchange: design for a subjective situationism*, Information Dynamics, 2002.
- , *Bauhaus in de informatiemaatschappij*, in: *PrimaVera*, working paper 2011-01, Universiteit van Amsterdam, 2011.
- , *In de hoop op informatiekundig beroepsperspectief: ontwerpers van infrastructuur voor informatieverkeer zoeken democratische opdrachtgevers* (2012).
- , *Metapatroon als logica van goedverbijzonderde informatiemodellen*, 2013.